

Fanny

Av Gunnar Gadestedt

När skonertskeppet Fanny strandade på Eskön

Fiskaren Rolf Möller på Eskön har en ankarlanterna i sin vård. Det är en stor sak, klassad och godkänd för bruk i fartyg. Den har numret 3050 stansat i plåten och etsat i glaset och ombord i fartyget som den tillhörde fanns säkert ett certifikat med samma nummer bland skeppspapperen.

Fanny av Raumo

Rolf vet att hans far Salomon och farbror Albert fick lanteman när de i unga dagar var med och räddade besättningen på ett fartyg som strandade norr om ön. Men det talades inte så mycket om saken och händelserna föll i glömska. Och vad hette fartyget? Han vill minnas att namnet skulle börja på bokstaven F. Vi forskade i saken, och här är berättelsen om Fanny av Raumo och hennes förlisning. Det är ingen fiktiv historia utan så nära verkligheten man kan komma efter närmare ett sekel.

Tisdagen den 8 november 1904 stod regnet som spön i backen i Gävletrakten. Det blåste hårt från sydost och vinden ökade. Under dagen gick slagregnet över i snö och till kvällen blåste full snöstorm.

Den kvällen ligger det finska Skonertskeppet Fanny i Ålands hav. Hon är på resa i ballast från Rendsburg i Tyskland till Raumo, förmodligen för vinteruppläggnig. Fanny är

ett av många skonertskepp på Östersjön. Hon har tre master och den förliga av dem, fockmasten, är fullriggad med fem råsegel. Med alla segel satta bär hon femton stycken, men under dagen har det ena efter det andra plockats ner. Kaptenen heter Vilhelm Mattsson och är ålänning från Eckerö. Situationen är inte obekant för honom. Efter fyrtio år som sjöbefäl och med tre år i Fanny, har han varit med om sånt här förr. När snöstormen sätter in på allvar, låter han därför bärga allt utom ett litet försegel och stumpen och så låter han bottenreva mesanseglet längst akterut. Stumpen är det näst understa råseglet som kallas fockundermärs på hans språk, ett litet och hanterbart segel.

Under natten seglar de ut i Bottenhavet mellan Understen och Märket i det bottenhavsväder som brukar dränka norra Uppland och Gävle i snö. Det bildas när kall luft österifrån sveper över havet, värms upp och suger upp fukt och stiger till väldiga bymoln som bäddar landet i snö. Stundvis kan det klarna upp, men vinden ylar hela tiden. Det är sannerligen inte någon lätt färd. Nu blåser det så hårt det kan i den här trakten. Svår storm på gränsen till orkan. Vinden drar sig mot ost och mot morgonen ostnordost. Skutan är tom så när som på den snålt tilltagna ballasten och hon gör en betydande avdrift.

Spjällen skallrar

Den här natten skallrar spjällen i Gävles kakelugnar och gatorna fylls av drivor. Klockan ett purras Korsnäs bogserarbesättningar ut. På reddan, där de stora fartygen lastar, sliter sig pråmarna och driver på land, en bogserbåt likaså. När onsdagen gryr vållar den fortsatta stormen kaos i sjötrafiken. Då, i gryningen den 9 november, ger kapten Mattsson order om vändning. Han vill slå sig in mot den finska kusten. Inte för att få lä, sån bjuds inte, utan han vill lägga så mycket vatten som möjligt mellan sig och den svenska kusten, som han ju har i lä. Det är det bästa han kan göra i det här läget. Men i vändningen händer det som inte får hända och som förändrar utsikterna för fartyget och männen ombord. Rodret havererar. De

bestämmer inte längre över sin färd. Utlämnade åt vindens spel börjar de driva.

På Eskön sitter männen inte sysslösa i stugorna. De arbetar vid byggklykorna med skötar och nät. Men emellanåt lockas de ut och trussar i snön genom skogen mot utstranden för att titta. Så har det alltid varit i hårt pålandsväder berättar Rolf Möller. Kanske ett par turer om dagen. Att vaka över havet finns inbyggt i kustbon. Männen ser inget denna onsdag. Men i morgon bittida ska de få skåda.

Ute på Bottenhavet gör Fanny större fart för bara riggen än vad som är lämpligt. Mattsson förstår allvaret och gör nog vad han kan för att hålla skutan tillbaka. Sjön är våldsam. Under dagen skär en ångare deras kurs och kommer så nära att de kan ropa till varandra. Men ångaren kan inte hjälpa dem, de har svårt att klara sig själva.

*Ankarlanterna från Fanny
Foto Margot Östlund*

Det är ingen tröst för männen på Fanny, att många är i sjönöd denna morgon. Långt söder om Fanny kämpar barkskeppet Alma från Häverö med att bärga segel i trakten av Grundkallen. Under arbetet slungas fartygets konstapel överbord, och inget kan göras för hans räddning. Skonerten Olga av Länna driver segelsliten mot Gåsholma. Hon törnar på, springer läck men kommer loss. Hon har tur. Hon är på resa till Hudiksvall med full last av mjöl i säckar, och det blir hennes räddning. Ett skal av deg bildas runt lasten

och hon flyter iland på den och lyckas ta sig in i en vik med vatten på däck. I Öregrund har fartyg sökt nödhamn, i lä av Gråskälsbådan ligger tre ångare för ankare och i Engesberg fem till. Alla som kan trycker i lä.

Fruktade bankar

Men Fanny driver mot de fruktade Finngrundsbankarna, en fasans ort under dessa omständigheter. Kapten Mattsson går ner i kajutan och skriver avskedsbrev till sin hustru. Två stycken likadana för att öka möjligheten att något av dem skall nå adressaten. Han stoppar dem i flaskor och korkar noga och släpper dem i sjön. Vinden vrålar och snön yr, det kyler på under dagen. Han berättar för sin besättning vad som ligger i deras väg och efter detta vill ingen törna in. De klungar ihop sig på däck.

Tre farliga bankar ligger i deras väg. Den östligaste är störst, nästan rund med en diameter på omkring 15 kilometer. Djupet är så ringa att hela området i detta väder i stort sett fylls av kokande brott. Två fryskepp varnar för bankarna, Finngrundet i nordost och Västra banken i sydväst. Detta till trots är bottnarna där ute än i denna dag inklädda med vrakdelar. Fryskeppen kan inte hjälpa männen på Fanny. Deras livbåtar hänger ständigt utsvängda, men i detta väder till ingen nytta. Fanny nalkas undergången, och när besättningen ser bränningarna resa sig vet de, att det är döden de ser. Men de har tur. De slinker in i rännan mellan bankarna, och detta är inte något en skutskeppare väljer att göra frivilligt. Vinden för dem mot västsydväst. De har en mån på knappt två distansminuter på vardera sidan, och det är ett under att de beviljas en sådan nåd.

Natten faller och timmarna går. Någon tycks hålla en vakande hand över skutan. I tvåtiden natten till torsdag 10 november stryker de förbi Trödjehällans fyr, ömt vårdad av den femtioårige fyrvaktaren Olof Hägglund på Eskön. Nu vet Mattsson var de är, men han vet också att hade de haft oturen att stranda på Trödjehällan så hade Fanny krossats.

Strax före halv tre har de bottenkänning men går över. Så kommer en stöt till och sen en sista och de sitter fast. Det är på ett grund söder om skäret Storbådan och det bryter vilt kring dem. Men Fanny står fast på stenarna som ligger i vattenytan. Hon rör sig dock och Mattsson är rädd att hon skall glida av eller att rörelserna ska bryta upp botten så att skutan faller sönder. Han låter fälla de två förliga masterna för att minska vindpressen. Det är ingen lätt uppgift på ett gungande och isigt däck, men de frusna männen går lös på dem med yxor. När taljrepen kapas faller masterna som timmerträd, fockmasten med sina fem rår och stormasten med sin höga toppstång. Mesanmasten får stå. Där piskar nödfiaggen i vinden.

De funderar på att försöka nå land i skeppsbåten men inser det fruktlösa. Antagligen finns det folk på Eskön som kan hjälpa dem, bara morgonen kommer.

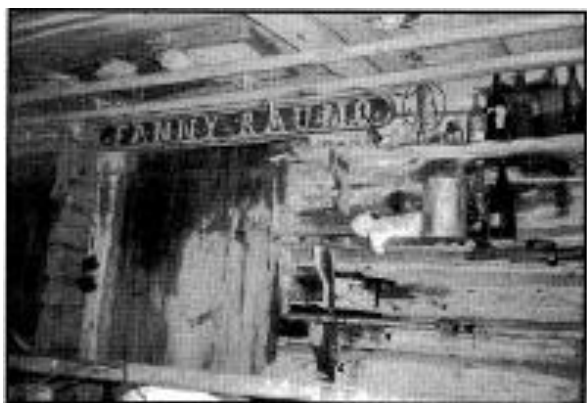
Undsättningen

I första ljusningen är Albert och Salomon Möller på benen. De är det första paret av "Möllers pojkar", 25 och 22 år gamla och just i beråd att etablera sig som fiskare. De sticker iväg till Tallörsviken för att spana och kommer andtrutna tillbaka. Nu skickas bud runt ön. Eskön är vid den här tiden en mycket isolerad plats. Telefon finns naturligtvis inte, inte ens väg från Hillevik. Man måste lita till egna resurser. Folk samlas från hela ön.

Tjugo karlar ror ut i tre skötbåtar. Det motsvarar Esköns hela manliga befolkning i åldrarna 18 till 50 år. Det är karlar som är vana att jobba ute i hårt väder, och de är klädda för det. Basen är tidens varma underställ och över det vadmalsbyxor. Och så helsingörn, fiskartröjan i vitt med röda ränder i fett ullgarn, med storvästen utanpå. Så vintertovan och smorläderstövlarna, vantar och oljerocken. De som ror håller sig nog varma. De kämpar sig ut till Tallörsviken och över den och tar i land på Vallmarsbådan. Så tränger de igenom strandskogen till utsidan och ställer sig att spana i snöyran. Kurar med ryggen mot vinden och kikar över axlarna, deras styva oljerockar flaxar.

Mellan snöbyarna och ungefär femhundra meter ut skymtar de ett högt och svart skrov på Masgrundet. Det kränger för sjöarna. De två förliga masterna är borta och har krossat brädgången i sitt fall. I den tredje blåser en signalflagga på halv stång. Det bör ha varit internationella signalen för F, en röd kvadrat ställd på spets på en vit flagg; "Jag har havererat, tag kontakt". Det berättas senare i tidningen om den röda flaggan på halv stång. Men hur skall det gå till i detta herrans väder? Hur ska man kunna nå detta rullande vrak omgivet av block stenar, som sticker upp sina ondskefulla skallar i vågdalarna? Och vem skall göra det? Alla inser allvaret och de gifta har också ett annat ansvar att tänka på. Tänk om sjöhavet tar räddarna? Vad ska då hända hustru och oskyldiga barn? Sockengång eller fattiggårn i Hille? Folket på skutan har upptäckt dem. De pekar och gör obegripliga tecken. Sex stycken ser det ut att vara. De måste räddas innan mörkret faller.

Sju av männen från Eskön är ogifta. De är unga och fyllda av dådkraft, villiga att försöka. Fem av dem blir en lämplig besättning för den största skötbåten, en vid varje åra och en till rors. Det är karlar som Albert och Salomon Möller, och det är Johan Larsson, som inom kort efter detta ska köpa del i sknutan Kronan och 19-årig bli dess skeppare. Efter det blir han för alltid Skeppar-Larsson. Två till och det kan vara Karl Erik Wennström och Elis Forsling. De skjuter ut båten. Nu gäller inga normala villkor för rodd. När de rundar Vallmarsbådans pynt, möter de svarta sjöar som raggiga reser sig som rasbranter i deras väg. De har nog tänkt sig att nå fram till skutans bågspröt, som är det säkraste stället att få med sig några man iland. Men sjöarna, dessa sjöar som är av den arten att de bottenbryter redan på femton fots vatten, ställer sig i deras väg.

Fannys namnbräda i Sören Mattssons intressanta sjöbod.

De förmår inte ta sig fram. Mäktar inte, måste ge upp. Men när vädret synes slacka ur litet och de fått vila ett tag, gör de ett nytt försök. Och ett till. Men sen kommer novembers skymning. Männerna på vraket måste bli där en natt till.

Då fattar de tjugo männen ett klokt beslut. De ser skutan skruva och röra sig på grundet, och de förstår att om hon skulle brytas sönder så måste besättningen lämna henne. På skanstaket står livbåtarna i sina skrån. Att få båt i sjön utan hjälp av fockrån, som farit iväg med masten, blir inte lätt. Men när livet är hotat blir krafterna stora. De förstår att männen ombord kan tvingas till en utbrytning och att de måste ha vägledning, om de ska ha en möjlighet att nå land helbrägda i mörkret. Därför rör skötbåtarna tillbaka i lä av Storuddrevet och förtöjer vid Vedudden på Eskön. De släpar ihop ved och tänder ett stort bål som ska visa säker väg till land. Det hålls brinnande hela natten. Männerna kan trussa landvägen hem genom snön för att vila i omgångar. I mörkret syns ljus ombord på skutan. Besättningen eldar nog i byssen och sitter i skansen vägg i vägg. Bara skutan håller, ska det här nog gå bra.

Ännu vet ingen vad fartyget heter och var det hör hemma. Det diskuteras vad slags seglare det är. Att det är en tremastare står klart.

Men är det ett barkskepp eller ett skonertskepp? Termerna är bekanta. Alla är de kustbor och ett par av dem har varit sjömän. Att skonertskeppet är tremastat och fullriggat

med rår på den främsta masten och barken på de två främsta är elementärt för dem. Att det inte är en slätttoppad skonert det är fråga om vet de ju eftersom de sett riggdetaljer med rår ligga och hugga i stränderna.

Räddningen

Natten går och vinden dör. Det har klarnat upp och det är ordentligt kallt. I Gävle mäter man minus tio. När det gryr är räddarna på plats. Nu är det stilla, men dyningen går fortfarande hög, vintersjö står länge. Ute på Skommarrevet lyfts bränningarna och hänger som lakan i luften innan de störtar samman och runt skutan på Masgrundet bryter sjön. Hon ser ut som ett spökskepp, skrovet överisat och mesanmastens vant och barduner står bältjocka. Hon liknar en infrusen ishavsfarare täckt av is. I stränderna sköljs delar av riggen och annat vrakgods av dyningen.

Skötbåten rör ut och den här gången når de fram. Det visar sig vara nio man ombord med styrman och kapten inräknade. De hackar is och förbereder landfärden. Det blir ett par tre vändor, men de trötta männen skickas genast vidare med övriga båtar. De tas om hand i hemmen på ön, får mat och bäddas ner. Ingen av dem förlorar några ägodelar, till och med sjökistan har de fått med sig. Nu får räddarna också veta vilka de räddat, skonertskeppet Fanny som seglar under storhertigdömet Finlands ryska flagga med sin till stordelen svensktalande besättning. Hon tillhör styrman Grönroos rederi i Raumo som snart ska få bud att han förlorat sitt fartyg. Hon är en totalförlust, sargad och sönderbruten.

Gävletidningarna har naturligtvis följt dramat, men rapporterna är ibland osäkra som man kan se av Norrlandsposten på fredag eftermiddag: "I dag på förmiddagen meddelas oss från Hillevik, att en bogserångare, som i morse gått förbi det strandade fartyget, icke märkt någon levande varelse ombord. Ehuru den möjligheten inte är utesluten, att besättningen icke kunnat hålla sig kvar över natten, utan spolats överbod av brottsjöarna, är det dock sannolikast, att de tidigt i morse bärgats av fiskare från Eskön. Någon

bekräftelse härpå har dock ännu framåt middagen ej anlant från Hillevik."

Under lördagen tar sig besättningen till Gävle och åtta av dem börjar sin resa till Finland, kaptenen tar in på Frälsningsarméns sjömanshem. Han besöks där av Gefle Dagblad som levererar en lödig skildring av dramat i måndagstidningen. Kapten Mattsson slutar med att säga att han nu har fått nog av sjön. Men fortfarande har han mycket att stå i innan han reser hem till frugan på Eckerö. Han behöver inte lämna sjöförklaring i Gävle eftersom fartyget har rysk nationalitet, men han måste telegrafera rederiet och rapportera. Han måste också ut till Eskön för att ta hand om det som bärgas från vraket, och det är då han skänker Möllers pojkarna lanternan. Den blir kvar och i en sjöbod på ön sitter hennes vackert skurna namnbräddor, och på en tomt vid Eskösundet står en liten stuga vars resvirke härstammar från skutan. Det är allt. Men den som letar i Esköns nordstrand bör nog kunna hitta vrakdelar på botten. De fördes dit när skrovet bröts ner av vinterns stormar och is. Fanny blev tjugofem år gammal.

Källor

Kaptenens berättelse, arkiv i Finland, Gefle Dagblad, Norrlandsposten, Nautiska publikationer och sjökort, Husförhörslängder Hille socken (Eskön), exkursioner och intervjuer.

[Hillebygden, Nr. 2, 2003]